

Ke Kakalina `Ai `Enekini

na Lākea Trask-Batti

‘Auhea ‘oukou e ku‘u mau hoa makamaka Hawai‘i like, nā ēwe o nei ‘āina i nō‘ā i ka ‘auinalā pō‘ino a me ka ‘ole o ka ua na‘auao? E nā lawai‘a, ka po‘e kalaiwa mobile, a me nā kānaka a pau loa i ho‘ohana aku i nā mikini li‘ili‘i like ‘ole, he wahi ho‘olaha kēia no ‘oukou pākahi a pau. Aloha mai.

Maopopo ho‘i iā kākou ka waiwai o ke kakalina i kēia wā, a me kā kākou kauka‘i ‘ana i ia mea, no nā mea he nui, ‘o ka holoholo ka‘a ‘oe, ka mokulele ‘oe, a me ia mea aku, ia mea aku. ‘O ke ‘ano o ko kākou ola ‘ana i kēia mau lā, ua pono paha kēia mau mea no kākou, e kipa aku ai i nā ‘ohana ma kahi ‘āina ‘ē, e kalaiwa aku ai i kau wahi hana a i ke kula paha, e ‘oki mau‘u ai, a pēlā wale aku. I ia mau makahiki nei, ua ‘ike maka kākou i ka pi‘i ‘ana aku o ke kumu kū‘ai o ke kakalina, a ‘a‘ole na‘e i hiki iā makou ke ‘alo a‘e, pono wale e kū‘ai i ia mea pipi‘i ho‘i.

I kekahi mau mahahiki aku nei, ua ho‘omaka nā Hui Kakalina nui e ho‘ohui i ka Ethanol me ke kakalina no ke kū‘ai ‘ana aku ma ke kahua kakalina. Ua ho‘ohui ‘ia kēia Ethanol me ka mana‘o lana he mea maika‘i ia no ka ‘āina a me ke kaiapuni ola. Ke ho‘ohālikelike ‘ia ke kakalina ma‘amau me ia mea i ho‘ohui pū ‘ia me ka Ethanol, ‘oi aku nā mea ho‘ohaumia o ke kakalina ma‘amau. Makemake nō ho‘i ke aupuni o ‘Amelika i ka ho‘okumu ‘ana o ka ho‘ohui Ethanol no ka mea he kōkua ia i ka ‘oihana o nā mahi‘ai a me ka po‘e ho‘ūlu kūlina, kō, a pēlā aku. I kēia au, ‘a‘ole makemake nui ‘ia kēlā ‘ano ‘oihana, a he ‘ano mea ia e paipai a e kōkua ai i kēlā ‘ano hana.

Eia kā he mau pilikia i kupu mai i ia ho‘ohui ‘ana o ka Ethanol. E hahai ana no ke kolekole i kahi

nui a ka wahie, a e hahai ana nō ke ‘ino i kahi nui o ka pa‘akai.

He lawai‘a nō ho‘i ku‘u ‘Anakala Michael. He moku kona, a hele ‘o ia i ke kai hohonu i ka pō, e lawai‘a i ‘ahi nunui. Lawai‘a ‘o ia ma ke ‘ano Ika Shibi, ‘o ia nō ka lawai‘a ‘ana me ke aho pa‘a lima. He hana pa‘akikī nō ia; hopu ‘oe i ka i‘a i kekahi lā, akā i kekahi lā, ‘a‘ohe mea e nanahu aku i ka makau.

Pilikia mau ‘o ia a me nā lawai‘a he nui i kēia ho‘ohui Ethanol; luku ia mea iā loko o nā ‘enekini moku. Like ka ethanol me ka alcohol, a omo ‘ia ka wai ke hui pū ia mau mea ‘elua, a ma loko o ka ‘enekini, ke hui ka ethanol me ka resin o ka fiberglass, mō‘au nā kemikala a ho‘ohehe‘e ‘ia ka fiberglass, a kupu maila he ‘ano ‘ōpala palaholo. ‘O kēia

palaholo ka mea e ho‘opilikia ana i ka ‘enekini, a ‘a‘ole i hiki i ka ‘enekini ke ho‘okō i nā kuleana pololei e holo ai ka moku me ka maika‘i. ‘A‘ole na‘e ‘o nā moku wale nō ka mea i ho‘opilikia ‘ia; ‘o nā ‘enekini o nā ka‘a i kūkulu ‘ia ma waena o ka makahiki 1961 a i 1995, nā mīkini ‘oki mau‘u, nā ‘enekini no nā mokulele li‘ili‘i, a pēlā ho‘i. Akā, ‘o ka mea i ho‘oka‘awale i nā moku me nā mea ‘ē a‘e, ‘o ia ka nui o ka wai i pili me ka ‘enekini moku, a ‘oi ai holo nā moku i ka wai, a omo ‘ia ka wai e kēia ethanol, e ‘oi aku ana ka pohō o nā ‘enekini.

He pilikia maoli nō ho‘i ka ho‘olaha ‘ole ‘ana o nā Hui Kakalina i kēia ‘ano pō‘ino no nā moku. Ua ho‘ohui wale ‘ia ke kakalina me ka ethanol, a i kēia mau lā, ‘ike ‘ia ka pilikia ma ka ‘enekini. ‘A‘ole na‘e i ho‘okō ‘ia ke kuleana o nā Hui Kakalina a me ke aupuni, ‘o ia ho‘i ke kuleana e ho‘olaha a e noi‘i ai i kēia ‘ano pilikia. ‘O nā kānaka i hō‘eha nui ‘ia ma muli o kēia pilikia ‘o ia nō ka po‘e lawai‘a, ua wahi kanaka hopu i ka ‘ai na kākou a pau. ‘O kekahi hapa nui o kēia mau kānaka, lawai‘a lākou i mea e kāko‘o

(ho‘omau ‘ia i ka ‘ao‘ao 2)

Kakalina

(ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 1)

ai i ko lākou 'ohana, e uku aku i nā pila, e ola. 'A'ole na'e ia he 'oihana kūpa'a o ke kālā, a nui nā lawai'a 'ilihune. Inā pau ka 'enekini o ko lākou mau moku, pau pū ka lawai'a 'ana, 'a'ole paha i hiki i ka hapanui o lākou ke kū'ai i 'enekini hou. He kuleana anei kēlā no lākou, e loa'a ke kālā e uku ai no ia 'ano pilikia? 'A'ole loa!

'O ka mea e ho'ohuhū i ua mau po'e holo moku e la'a ku'u 'anakala, 'o ia ke kū'i'o o ka 'ole o ka ho'olaha. Ua hiki na'e ke ho'okele aku mai kēia 'ano pilikia. Ua pono ka oeo ha'ina pōpilikia, a 'o ka 'oia'i'o, pono kekahi kanaka e uku no kēia pilikia; 'o ke aupuni a i 'ole 'o nā Hui Kakalina paha ia mau kānaka.

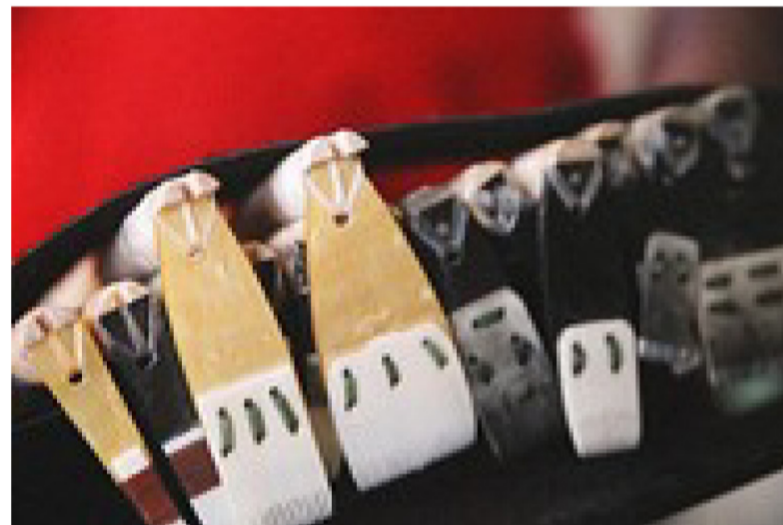
I kēia mau lā, ke 'onou 'ia nei kekahi mau mea ho'oponopono. Ke kauoha 'ia nei nā kahua kakalina e kū'ai aku i ke kakalina me ka ethanol 'ole. Ke 'ae nei kekahi o nā kahua i kēia kauoha, akā 'a'ole na'e ke ho'olohe nei ka hapanui o lākou i kēia kāhea no ke kōkua. 'O kekahi mea hoihoi, 'o ke kū'ai kūka'a o ke kakalina, he ~\$2.00, a 'o ka ethanol he ~\$4.00, no laila 'a'ole i hiki i kēia mau kahua ke ho'āpono i kēia 'ano hō'ole ma o ke kumu kū'ai. Loa'a pū kekahi pila ma ka 'aha'ōlelo, 'o HB1885, e koi i ka kū'ai 'ana aku i ke kakalina ma'amau. Eia kā, 'a'ohe wahi kukui e ho'omālamalama ai i kēia pilikia ma o ka pāpaho; 'a'ole na'e hō'ike 'ia ka pilikia ma ka nūhou o ka nūpepa a me ke kīwī. A pehea nā kānaka i hō'ino 'ia i kēia pilikia? He aha ka lākou ha'ina a na wai lā e kōkua ana iā lākou? Pono paha kākou e noi'i, a e kū me ka ikaika no lākou, a no kākou a pau loa pū, e paio aku i kēia pilikia. He mea waiwai ka lawai'a, ka 'ai, a me ke ola ma ia mau mea. No nā Hawai'i, he pili maoli ko ka wai a me ke kai me ka hā o ko kākou ola. Kūpa'a 'oukou e nā Hawai'i, e aho kākou e kōkua pū i ka ho'opa'a 'ana i ke aho, e huki mai ai i kahi i'a nunui.

Ke holomua nei ke kaua ma waena o kekahi mau kānaka lawai'a a me ka hewa o nei pilikia, no ke emi ho'i o kēia pilikia nui. Inā ua ho'opilikia 'ia kekahi o kāu 'enekini ma muli o ka ethanol, a makemake 'oe e kama'ilio a i 'ole 'ike i nā mea e hana 'ia e kekahi mau kānaka lawai'a, hiki iā 'oe ke kāhea aku iā Michael Trask, ma o ke kelepona ma 935-3639, a i 'ole ma ka leka uila 'o traskm001@hawaii.rr.com.

He Pila Kākau Hou

na Lillie Makaila

Aloha mai e ku'u wahi hoa 'ōhumuhumu. Ua loa'a ia'u kekahi leka uila mai Keone Nunes e pili ana i kekahi pila hou no ka hana Kākau 'ili maoli. He pila hou kēia no ka ho'olilo 'ana i ke Kākau 'ili maoli i mea e 'ae 'ia ma ke kānāwai. 'O HB243 ka inoa o ia pila hou, a na Rep. Awana, Rep. McKelvey a me Rep. Carroll i haku i ia mea. Wahi a lākou nei, ua haku 'ia

'O ka mōli kēia e uhi ai ka 'ili o kānaka.

He mahina a 'oi ka hana 'ana i moli hou.

kēia pila ma muli o ke kū 'ole 'ana o ke Kākau 'ili maoli ma ke kānāwai, a ua makemake lākou e ho'omāmalu i kēia waiwai Hawai'i. 'A'ole i maopopo iki ia'u ia mea, 'a'ole ia he hana kū kānāwai! Pehea kā kēlā? Hiki ke hana i ka hana kākau 'ili maoli i nā wahi 'ē a'e a pau, koe i Hawai'i.

I ko'u 'ike 'ana i kēia pila HB243, 'ano like ka 'ikena o laila me ke kānāwai mua (Title 11, Chapter 17 "Tattoo Artist") i haku 'ia no ka hana kākau 'ili ma'amau i ka wā ma mua. 'O ka māhele mua, e ho'okumu 'ia ana kekahi Papa Kākau 'Ili Hawai'i, 'o ia ho'i ka Hawaiian Tattooing Board, nona nā lālā o ke kūlana he loa no ia hana - e like me Keone Nunes - a 'o ka pahuhopu nui ke kūkulu 'ana i kekahi mau kānāwai no ia hana. He 'eiwa kānaka ka nui o ia papa, a e ho'okohu 'ia he 'elima kānaka e ke Kia'aina o Hawai'i. 'O ia mau kānaka 'elima, 'o ka loa o ke Kākau 'ili maoli ka mea pono. E koho ana ke Kia'aina i 'elua kānaka 'ē a'e, a 'a'ole pono lāua e hana i ke kākau 'ili. A 'o nā mea 'elua i koe, 'o ke Alaka'i Olakino kekahi a 'o ke Alaka'i o ka Hālau 'Ike Hawai'i 'o Kamakakūokalani ka lua.

'O ka hana o ka Papa Kākau 'Ili Maoli 'o ia ho'i ka haku 'ana i kekahi mau lula no ka hana pono 'ana i ke Kākau 'ili maoli. A pono lākou e haku i nā koina e loa'a ai kekahi laikini no ia hana, no ka ho'oma'ema'e 'ana i nā mea pono, a me nā kānāwai 'ē a'e no ka hana kākau

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 4)

He 'Ōpū Ali'i

na Leilani Digmon

'Auhea wale 'oukou, e ka i'a hiwahiwa a me nā pua i'a ho'i o nēia wahi, ka i'a 'ūlakolako o ka noho 'ana a me ka i'a hemahema a nele. Ua ola nō 'oukou? E mālama ana nā ali'i kū i ka moku iā 'oukou? He mau ali'i palaualelo wale? Pehea lā, makemake ho'i lākou e ho'oulu i nā mea e waiwai ai ka 'āina, e ola ai nā pua o Hawai'i nei? I ka mana'o o ka mea kākau, pono 'ole paha nā ali'i palaualelo kū i ka moku mai ka wā pōhihihi o ke Kāhuli aupuni Hawai'i a hiki i nēia lā nō.

Nui paha nā kumu like 'ole a lākou e ho'ohaumia ai i ka 'āina akā 'o ke kālā nō paha ke kumu no kā lākou kū hewa 'ana a ho'ohaumia 'ana ho'i. Ma muli o kā lākou pili wehena 'ole i ke kālā, 'a'ole lawa ka 'ai ma ka pae 'āina 'o Hawai'i holo'oko'a no nā kānaka a pau a e hele ana nā kahawai a malo'o. Ua uhi 'ia nō ka 'āina i ke kīhei pōhaku, 'o nā haleku'i a me nā hōkele nō ho'i ma luna ona a 'a'ohe 'āina ka'awale e ho'oulu ai i nā mea 'ai. I ka wā i hala iho nei, ua kahe nō ka wai o Hawai'i ma luna o ka 'āina, a kīkī a'e ho'i mai lalo mai o ka hōnua. I kēia wā kaumaha lua, ua kulu ka wai i loko o nā kōwā pōhaku a pa'a nā 'ano punawai like 'ole. Malama 'ole 'ia ka mea e laupa'i ai kānaka. Aia i hea lā ka lo'i kalo? Aia i hea lā ka loko i'a? 'O ia nō nā mea waiwai o nā ali'i nui i kū ma Hawai'i nei i ka wā i hala, e la'a ke Ali'i nui o O'ahu, 'o Kākuhihewa. E nalowale ana nēia mea waiwai palena 'ole.

He launa 'ole ka pilina o ke kalo lāua 'o ka loko i'a. Ua 'ike 'ia nō ia pilina e nā kūpuna o ka 'āina nei. He keu ka hanohano o ia mea 'ai nui o ka māhuaola, 'o ia nō ke kalo a me ka i'a. Eia na'e, mahalo nui 'ia ke akamai o nā kūpuna a me ko lākou na'auao a me ka 'ike ho'i. Ua malama 'ia nō nā mea waiwai 'elua, 'o ka papa lo'i kalo a me ka loko i'a. Ma O'ahu nei a

mai 'ō a 'ō o ka pae 'āina o Hawai'i, e ho'ūlu hou 'ia ana ka lo'i kalo a he mea maika'i loa ia, e mau nō. Akā, aia i hea ka loko i'a? No ka po'e kahiko, he mea nui nō ka loko i'a a me ka papa lo'i nō ho'i. I kā wā i hala iho nei, mali'a he haneli paha ka nui o nā loko i'a ma O'ahu nei. I kēia wā, aia nō 'elua loko i'a e ho'ohua ana i ka i'a a aia kekahi mau loko i'a 'ē a'e e kū wale ana.

Wahi a Kamakau i 'ōlelo ai i loko o kāna mo'olelo o ka nūpepa *Ke Au Oko'a* (1869), i ka wā hiwahiwa i hala aku nei, ua mana'o 'ia he wahi waiwai nō ka 'āina inā nui nā loko i'a a me nā papa lo'i kalo o laila. 'Ekolu 'ano loko i'a ma'amau ma Hawai'i nei, 'o ia nō ka loko i'a kuapā, pu'uone, a me ka loko wai. No ka loko i'a kuapā, ua kapu nō ia i nā ali'i. No nā 'ano loko i'a 'ē a'e, no nā maka'āinana nō ia. Nui nā 'ano loko i'a like 'ole ma Kaua'i, O'ahu, a me Moloka'i ho'i a 'ano kāka'ikahi nā loko i'a like 'ole ma Maui a

me Hawai'i no ka mea, 'ano hohonu ke kai ma laila a 'oi aku ka nui o ka wai a ma nā mokupuni 'ē a'e.

Hō'ike 'ia ke akamai o ka po'e kahiko i ke kūkulu 'ana a me kā lākou mālama 'ana i ka loko i'a, no ka mea, pono ka laulima o ka nui lehulehu o Hawai'i, pono ka maluhia, ke aloha aku ke aloha mai, a pēlā aku. Inā e hakakā ana nā kānaka a nui ho'i ke kaua 'ana, 'a'ole hiki ke kūkulu i ke kuapā, he kanaono paha anana a 'oi. Ua hana 'ia nō na'e nēia hana pa'akikī a 'ike 'ia ka hopena: he 'anae 'elua kapua'i ka lō'ihi, he 'ulua he anana a 'oi ka lō'ihi, he mau i'a 'āholehole nona ke po'o pa'akikī loa e like me ka pa'akikī o ke ko'a, a pēlā aku, he 'ōpū ali'i ko kākou!! Auē, nani nō ke akamai o ka po'e kahiko!

E nā pua, mai hopohopo i ka heluhelu 'ana e pili ana i ka hana 'ino o ke aupuni. I kēia manawa, e ulu ana ka hoi a me ka ho'omaopopo 'ana i ka waihona 'ike o nā mea 'elua, 'o ia ho'i ka papa lo'i a me ka loko i'a. I kēia kau, ke a'o 'ia nei ka papa *Mālama Loko I'a* i ka hālau 'ike Hawai'i ma ke kula nui o (ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 7)

Eia ka papa mālama loko i'a a ka mea kākau. Aia i kai o Kahana.

HO'OKANI MĀNOA!! 2 MALAKI 2007 7-9:30 AHIAHI . MĀNOA GARDENS

He Pila Hou

(ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 2)

'ili maoli, a me nā mea kākau 'ili maoli. Ua makemake nā haku o ia pila e loa'a ka laikini i ka po'e kākau, a 'o ia palapala kekahi mea e ho'olilo i ka hana kākau 'ili i mea kū ma ke kānāwai!

Na ka māhele waena e kuhi mai, he mea pono ka loa'a 'ana o ka laikini i nā mea kākau 'ili maoli. Inā makemake kekahi e lilo i ia 'ano mea, e noi 'o ia i ka Papa Kākau 'Ili Maoli i laikini no ia hana. Pono kai noi e hele i ke kauka a loa'a kekahi palapala hō'ike no ke ola. 'A'ole hiki iā ia ke hana inā 'ōma'ima'i, a he uku ho'opa'i no ia 'ano hana. 'A'ole hiki ke kākau 'ia ka 'ili o kekahi kanaka ma lalo o ka makahiki 'umikūmāwalu inā 'a'ole i 'ae nā mākuā. A 'o ke koi nui, 'a'ole hiki i nā mea kākau ke ho'ohana hou i nā mea pono: 'o ka mōlī, ka hāhau, a pēlā aku, no ke kākau 'ana i kekahi 'ili 'ē a'e.

Mau nō ka pilikia o kēia kānāwai. 'A'ole i kama'īlio iki nā haku me kekahi kanaka i kama'āina i ia hana. Pehea lākou e ho'omāmalu ai inā ua haku wale lākou i ia kānāwai me ka 'ole o ka 'ike? He mea pono ka 'imi noi'i 'ana i kekahi kumuhana, inā makemake e kau i palena no ia hana.

Ua haku mua 'ia kekahi kānāwai e ke Aupuni 'Amelika no ka ho'omāmalu 'ana i ka hana'ana i nā hana Hawai'i kahiko, wahi a Keone. 'Ano pōwehiwehi ka 'ōlelo i ia kānāwai, akā mana'o 'o ia, he 'ae ko laila i ka hana 'ana i ke kākau. 'O kekahi mea nui, inā lilo ia pila i kānāwai maoli, he aha nā kānāwai 'ē a'e e komo ana? 'O ka lā'au lapa'au paha? 'O ka lomilomi paha? 'O ka hula paha, ka lua? Pehea lā e ho'omāmalu ai i ka 'ike Hawai'i, inā aia he mau palena kumu 'ole no ka hana 'ana? A na wai e kaupalena i nā hana Hawai'i Kahiko? Na ke aupuni paha, a i 'ole na nā kānaka Hawai'i? 'A'ole maopopo pono ia'u ke ala pono no kākou, akā no'u iho, 'a'ole mālīe ka na'au! E 'imi ana au i ka mana'o o ko kākou mau hoa Hawai'i, a e ho'omau ana i kēia kūkākūkā. A hui hou, a mālama pono.

E alualu ana i ka wai li'ulā no ka 'ike kūhohonu

na Kenji Rasmussen

E 'imi 'ia ana nō ke kālā e nā haumāna Hawai'i me he mea la ke 'imi 'ia nei he pua makamae, e loa'a wale nō ma ke kaupoku o ke kuahiwi. Me ka pi'i 'ana o ka uku kula ma ke kula nui o Hawai'i, pono iā kākou ke kōkua nui 'ana mai no ka loa'a 'ana o ke kālā. 'A'ole ulu ke kālā i nā kumu lā'au a 'a'ole hiki iā kākou ke mahu'i wale i ka hā'ule 'ana mai o ke ke kālā mai ka lani mai. No laila, pono kākou e 'imi i pu'u kālā. Eia kekahi pu'u.

Hā'awi ke ke'ena 'o Kua'ana ma ke kula nui o Hawai'i ma Mānoa i ke kālā i nā haumāna Hawai'i. I kēlā me kēia makahiki, hā'awi 'ia he 600,000 kālā i nā haumāna piha manawa Hawai'i. Ua loa'a mai ke

kālā mai ka papa luna ho'okele o ke kula nui o Hawai'i ma Mānoa a me ka 'Aha'ōlelo kau kānāwai o Hawai'i. Ho'olako lākou i kēia kālā ma muli o ka palapala ho'okumu kula nui. No laila, he pono ke kōkua 'ana o lākou i nā kānaka maoli hune no ka hele 'ana i ke kula nui o Hawai'i ma Mānoa.

Ua ha'i ka luna o ke ke'ena 'o Kua'ana ia'u pau koke ke kālā i kēlā me kēia makahiki. 'A'ole lawa ke kālā ma muli o ka pi'i 'ana o ka heluna o nā haumāna Hawai'i ma ke kula nui i Mānoa – he 1600 i kēia manawa. 'O ia ke kumu i nonoi ai ka papa luna ho'okele o ke kula nui o Hawai'i ma Mānoa i ka ho'onui 'ana i ke kālā e loa'a i kēia makahiki a'e mai ka 'Aha'ōlelo kau kānāwai o Hawai'i. E nui ana ke kālā a ma lalo iki o ho'okahi miliona kālā. Wahi a Denise Konan (ke po'o nui o ke kula nui i Mānoa) "We need to honor our commitments to the increasing Native Hawaiian population on campus. I realize that this is just a small increase in money but we need to start somewhere." Kāko'o nō ho'i kekahi mau kau

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 5)

Kālā Hele Kula

(ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 4)

kānāwai i kēia ho'onui 'ana. Wahi a Mark Takai (he kau kānāwai no Hawai'i) "I've supported an increase in money for Native Hawaiians for a few years now. I requested to the committee of higher education last year to require the administration at Mānoa to look in to this issue." I kēia manawa he māhele ia pu'u kālā o ka mo'ohelu kālā no Mānoa.

'A'ole i kāko'o 'ia ka pi'i 'ana o ke kālā no nā haumāna Hawai'i e nā hoa a pau o ka papa luna ho'okele. E 'ōlelo ana ka po'e kū'ē i ka 'Aha'ōlelo kau kānāwai, 'a'ole pau ka pu'u kālā i nā haumāna 'ōiwi. Wahi a lākou ua hā'awi 'ia he hapahā wale nō o ke kālā i nā haumāna Hawai'i. 'Ano 'ē 'eā? 'A'ole au e kuhi ana e ho'opunipuni ana lākou akā, no ke aha lākou e 'ōlelo ana pēlā? 'A'ole maopopo ia'u. Makemake lākou i ke kālā e ho'oku'u ai i nā uku kula no nā haumāna malihini mai Europa a me Iāpana mai. Mana'o lākou lawa ke kālā a nā haumāna Hawai'i. E 'ōlelo hou au, 'a'ole au e 'ōlelo ana e ho'opunipuni ana lākou. 'A'ole kāua e hihi.

Pono kākou e kāko'o i ka ho'onui 'ana i kēia kālā. No kākou kēia kālā. E nānā kākou i ka 'Aha'ōlelo kau kānāwai o Hawai'i. Pono kākou e kama'ilio me ko kākou mau kau kānāwai a ha'i iā lākou e kāko'o ana kākou i ka pi'i 'ana o ke kālā. Akā no kēia manawa, inā nele 'oukou i ke kālā 'ole, e hele i ke ke'ena 'o Kua'ana. Ki'i 'ia ka palapala noi a heluhelu 'ia. Hikiwale ka ho'opihapiha 'ana i kēia palapala noi. Inā pono ke kōkua, e kama'ilio paha me kekahi kumu a'oa'o. E ho'ouna 'ia ka palapala ma mua o ka 30 Malaki, 2007.

Eia kekahi mau pu'u kālā hou aku no ka hele 'ana i ke kula.

'O ka Dorothy M. Kahananui Scholarship ma ka 'Ōlelo Hawai'i no nā haumāna 'ekolu makahiki a 'oi a me nā haumāna muli puka. Hiki ke loa'a ka palapala noi ma ke ke'ena o Kaiwipuni Punihei Lipe. 'O ka 6 'Apelila, 2007 ka lā palena pau. 'O ka Red Madrain and Lady Yi-Suen Shen Scholarship in Hawaiian Studies – no nā haumāna 'ike Hawai'i a me nā haumāna 'ōlelo Hawai'i. Hiki ke loa'a ka palapala noi ma ke ke'ena o Kaiwipuni Punihei Lipe. 'O ka 6 'Apelila, 2007 ka lā palena pau. Mai maka'u, e hele a 'imi i kēia kālā e waiho ana! Pono iā kākou a pau ke kālā. Mai maka'u i ke noi 'ana. E ho'omana'o i kēia 'ōlelo no'eau, 'a'ohe 'ulu e loa'a i ka pōkole o ka lou. 'O ia ke kumu no ka 'imi 'ana i ke kālā e hele ai i ke kula.

E hō'ā 'ia ke ahi a Wilikoki

na Kaina Makua

Lālau i ka pū, kau i ka pū kahi e kī aku ai, weoweo ka maka i ka 'enemi, kī pū aku kī pū mai.

Pehea mai nei i ke ahi? Ke 'ā nei nō? Hō'ā hou 'ia aku nei nō? Eia nō kahi wahie i mea e hō'ā hou ai i ke ahi o ka Hawai'i. E ho'i kākou i ka wā o ka ho'okāhuli 'ana i ke aupuni o Hawai'i. Kama'āina anei 'oukou iā Wilikoki? Kaulana 'o ia i kāna mea i hana ai i loko o kēia wā o ka ho'okāhuli 'ana i ke aupuni Hawai'i. 'A'ole nō paha i maopopo i ka hapanui o kākou 'o wai lā 'o Wilikoki koe aku no ka haukapila i kapa 'ia 'o Wilikoki. Malia paha, e ho'āla hou 'ia kona inoa a me ke ahi i loko ona ma ka wā ho'okahi.

Ma ka lā 'umikūmālīma o Pepeluali i hānau 'ia ai 'o Lopaka Wilikoki i ka makahiki 1855. Nui nā mana'o i kupu maila i loko o ka na'au ona i ke o'o 'ana. He maopopo nō iā ia he aha lā ka mea maika'i a me ka mea hewa a kūpa'a nō 'o ia i kona na'au. 'Eleu nō ho'i 'o ia i ke alahēle āna e hele ai. I kona wā 'ōpio ma kahi o ka makahiki 1880, hele akula 'o ia i kekahi kula no ke a'o 'ana mai i ke kaua 'ana ma Italia - a'o 'ia nō ke kī 'ana i ka pū, kekahi 'ano o ka noho 'ana i kahi 'āina 'ōneanea, nā mea like 'ole e pono ai ke kaua. 'A'ole i kana mai kona akamai i ke kaua 'ana. Ma hope mai o nā makahiki 'eono lilo akula 'o ia i Sub Lieutenant no ka po'e kaua. Huli ho'i maila 'o ia i Hawai'i i mea e ho'omālie ai i ke kai 'o'olokū.

I ko Wilikoki noho 'ana i ka 'āina 'e i Italia e loli nui ana nā mea a pau i Hawai'i. 'Akahi nō a loa'a ke kumukānāwai 'ēlau nāna i kuhi mai 'a'ole loa'a ka mana iā Kalākaua, i ka Mō'ī ma ia manawa a e ho'ili 'ia ana kēlā mana ma luna o nā kuhina. 'O ia ka po'e e kāko'o wale aku nō i ka Mō'ī iā Kalākaua ma mua mai o ka loa'a 'ana o kēia kānāwai. Akā na'e, na lākou ka po'e kuhina ka mana ho'oholo ma lalo o kēia kumukānāwai i kēia manawa. Nui hou a'e kēia 'ano hana kā'ili mana i hana 'ia i ke aupuni Hawai'i, i ka po'e Hawai'i ma ia wā. I ka nānā 'ana i kēlā wā

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 7)

'AO'AO 5

'O ka hua o ke kōlea, aia i Kahiki

Hana 'i'o kā ho'i ko 'Amelika! Ke 'ike nei nō kākou i ka 'oia'i'o o kēia 'ōlelo i ka lawe 'ia a lilo nā 'āpana o kēia pae 'āina, ke ho'omāhelehele 'ia nei i hune lepo e puehu 'ia i ka makani. Ma Lā'au, ma Mauna Kea, ma 'Ānini ho'i e kālepa 'ia nei ke ali'i o kōnaka.

I ka lā 20 o Pepeleluali, ua na'i 'ia mai he hale e kū ana i nēia 'āina a lilo akula i ke ali'i nui kua 'ōma'oma'o o kēia wā, 'o ia ho'i ke kālā. Uku 'ia he

he manu kōlea me kāna punua, aia i Kahiki

40 miliona kālā iā Emmis Communications, 'o ka lilo akula nō ia 'o KGMB i kahi hui hou loa 'o HITV Operating Co, Inc. Ma ka 'āina 'ē lāua a 'elua e noho pa'a ai – no Indiana 'o Emmis a 'o HITV, aia i Delaware – a mai kahi

mamao loa o laila e alaka'i 'ia ai ka hana a me ka 'ōlelo a ua hui ho'olele kīwī nei. I ka lele 'ana aku o KGMB mai ka lima o Emmis a i ko HITV, 'a'ohe ona hopu 'ia mai e ka lima huli i lalo o nēia 'āina. He aha lā ke kumu i loa'a wale ai ka 'ala'ala o ka he'e iā kākou?

Mali'a paha na ua ali'i 'ai honua 'o ke kālā i wae a'e i kahi lima punahele āna no ka ho'okele 'ana i ua 'o KGMB. Wahi a ka nūhou a ka Hōkū Buletina i kūkala mai nei, ua ki'i 'elua hui 'oihana o Hawai'i e hopu aku i kēia kānela o ke kīwī. Hō'ole 'ia na'e lāua a 'elua no ka loa'a 'ole 'ana o ka 40 miliona i koi 'ia e Emmis. 'O wai ke uku i ia nui kālā? 'O ke kōlea nona ka hua lihaliha i Kahiki.

'O OHA nō ho'i kekahi i komo i ia kūkā kālepa, a 'emo 'ole, kuemi maila, pau koke ka mana'o e lilo i alaka'i o ia kānela ho'olele kīwī. He hua 'u'uku paha kai ho'opilikia i kā iala ki'i 'ana e loa'a 'o KGMB, 'a'ole na'e ia 'o ka hua 'o ke kālā. Ua lawa ke kālā; 'o ka hana 'i'o, ka hana wiwo'ole o kōnaka, 'o ia ka mea i 'ike 'ole 'ia.

Inā 'o OHA kai 'ohi mai i kēia 'oihana ho'olele kīwī a inā lākou i 'auamo i ke kuleana e mālama i kānela no ka lāhui, inā nō i 'ike 'ia ka noho haku 'ana o ka Hawai'i ma ke 'ano he alaka'i i ka ha'i 'ana aku i kā kākou mo'olelo pono'i. 'A'ole i 'ike 'ia kēlā hana a ka Hawai'i mai ka wā i hala ai ka nūpepa

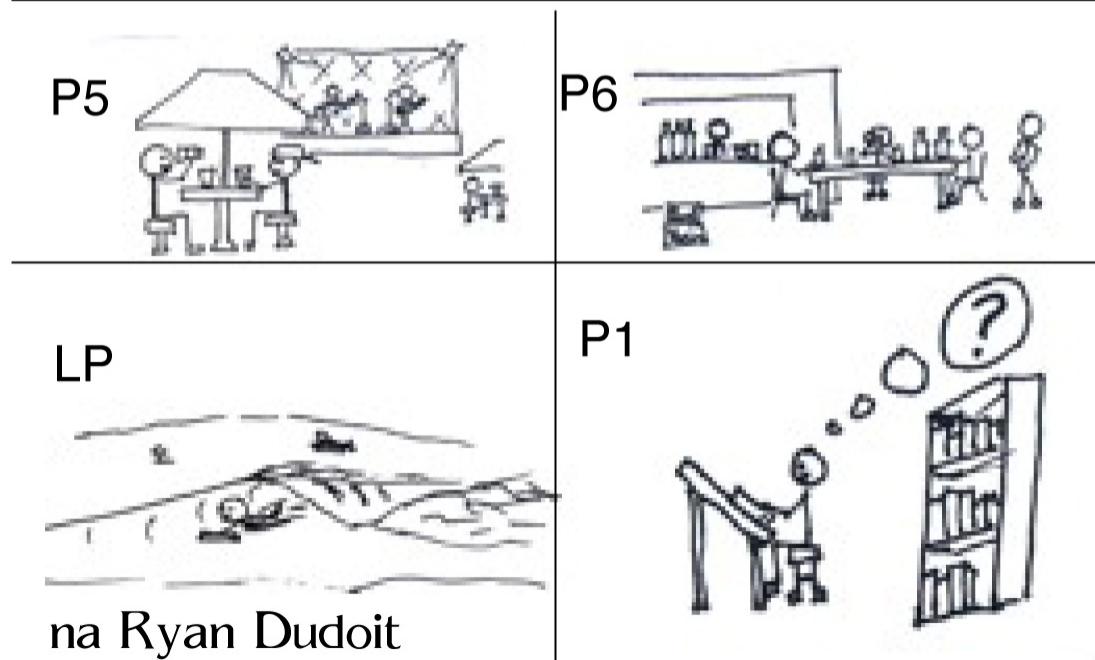
'ōlelo Hawai'i hope loa o ke kenekulia aku nei. I kēia au, 'o ka po'e o waho ke koho i ka nūhou a me nā mo'olelo waiwai e hō'ike aku ai. Na lākou e ho'oponopono i nā nūpepa, haku i nā papahana ho'olele kīwī, a ho'okele i nā papahana lekiō.

'A'ole loa 'o ko OHA lilo 'ana i hui ho'okele kīwī he mea e ho'olōkahi i ka po'e Hawai'i a pau loa e paipai like i nā hana like 'ole a ua OHA nei. Akā na'e, na wai e 'ole ka ha'oha'o i ia mea he kānela ho'olele kīwī no ka Hawai'i. Aia a waele 'ia kēlā alahele, na nā 'aha 'ōiwi 'ē a'e e hahai aku i ke ala, a loa'a koke mai he mau kānela like 'ole i ho'okumu 'ia e ka Hawai'i!

I loko nō o ka 'ōlelo a kekahi po'e OHA a me ka lehulehu pū o Hawai'i nei 'a'ole 'ae 'ia ka ho'okumu 'ana i kānela nona ka pahuhopu hāiki e pono ai kekahi hapa wale nō o kōnaka, ua hana 'ē 'ia e ka po'e 'ōiwi o nā 'āina 'ē! I Malaki 2004, ua ho'okumu 'ia he kānela kīwī hou ma Aotearoa, kai kapa 'ia Māori Television. Kūkala 'ia kēia 'ōlelo ho'okumu a ia 'oihana: "I ho'ōla 'ia ka lōina a me ka 'ōlelo Māori ma o ka ho'olele kīwī." He kānela ho'i ia i 'ona 'ia a ho'okele 'ia e ke aupuni o laila! No laila, pehea e waiho wale 'ia he kānela 'ōiwi o Hawai'i me ka mana'o he kūpono 'ole paha?

Ua paipai 'ia nō 'o Māori Television ma muli o ka Māori Television Service Act, ke kānāwai i ho'oholo 'ia i ka MH 2003. Na ua kānāwai nei e koikoi aku i ke aupuni e mālama i kānela nāna e "paipai i ka 'ōlelo Māori a me ka lōina Māori ma nā hō'ike hoihoi a waiwai i mālama 'ia i nā 'ōlelo 'elua no ka pono o Aotearoa holo'oko'a."

Inā pēlā, e 'imi aku kākou i ala e ho'okumu 'ia he kānāwai no kākou ka po'e 'ili 'ula o ka 'āina nei! E kā'ili hou aku kākou i kēia mana e koho i ke 'ano o nā hō'ike e komo ana i nā hale o kākou, a e lilo kākou i ho'okele o ia wa'a. Aia nō ka hua o ke kōlea i Kahiki; ma 'ane'i nei ka hua a kākou e hi'ipoi ai a puka mai ka punua hiwa a ka lāhui.

na Ryan Dudoit

Ke Ahi a Wilikoki (ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 5)

mai waho mai, hiki ke 'ike 'ia ka pio 'ana o kekahi 'ano o ke ahi. 'O kēia 'ano, 'o ia ka loli 'ana o ka mana'o Hawai'i pono'i. I ka makahiki 1889 i kū'ē aku ai 'o Wilikoki i ka Repubalika i mea e pani aku ai iā Kalākaua me Lili'uokalani me ka ho'ohana 'ana i kekahi kumukānāwai āna i ho'okumu ai. Ma kahi o ho'okahi haneli kānaka i 'ākoakoa maila no ke kaua 'ana aku i ka Repubalika a 'o kekahi o kēia mau koa he mau koko 'ole nō ho'i lākou, 'o ke Kepanī 'oe, 'o ka Pākē 'oe a pēlā aku. A'o aku nei 'o Wilikoki i nā kānaka i ke kī 'ana i ka pū a me kekahi mau mea no ke kaua 'ana.

Makī akula lākou i ka hale ali'i ma ka lā 30 o Iulai i ka makahiki 1889 i mea e hō'ā ai i ke ahi e pono ai ke ola o ka Hawai'i ma ia wā. I ko lākou hiki 'ana aku i ka hale ali'i, ho'onohonoho 'ia aku nei nō nā koa a puni ka hale ali'i. Iā lākou e pe'e ana i loko o ka hale ali'i, lālau maila i nā pū pili i ke kino, he kali wale aku nō ka hana a hiki mai ka po'e Repubalika. He mau minuke ma hope, ua holo mai nei kekahi kanaka i kapa 'ia 'o Sam Damon ma luna o kekahi lio a iā ia e kokoke ana i ka hale ali'i, puka akula 'o Wilikoki i waho o ka hale. Wala'au kūkā iki nō lāua a 'a'ole i li'uli'u ko lāua kama'ilio 'ana, kī pū koke 'ia akula 'o Wilikoki huli ho'i aku nei 'o ia i loko o ka hale me ka wikiwiki. 'O ia ka mea i ho'omaka ai i kēia paio iki 'ana. Kaua wale aku nō nā 'ao'ao 'elua a pō ke ao. I ke kau 'ana mai o ka pō, maopopo mai nei iā Wilikoki ke emi 'ana o kona po'e koa i ka maka'u. No laila, ua hā'awi pio akula 'o ia iā lākou, i ka po'e Repubalika.

Ma hope mai o kēia hana a Wilikoki, ua kapa 'ia 'o ia he kanaka kipi e nā haole. He aloha 'āina nō na'e 'o ia no nā Hawai'i. 'O kēia mea he "Kipi," he mea 'ino a he mea maika'i kēia? No ka mana'o o nā haole he mea 'ino maoli nō kēia a he 'oia'i'o nō ia. Akā, 'o wai ke kipi ma ia wa? 'A'ole 'o lākou ka mea kipi? 'A'ole 'o lākou nā kōlea i lele i 'ane'i i mea e huli aku ai i mea'ai. Ke 'ole wau kuhihewa, 'a'ole 'o lākou ka mea i ho'ohuli i ka mana'o o ka Hawai'i? No ke aha kā i kuhihewa aku ai iā Wilikoki. Nui nō ho'i ka po'e Hawai'i i aloha aku iā ia no kāna i hana ai. Ma ia wā nō i ho'omaka ai lākou nā kōlea i ka ho'opio 'ana i ke ahi. Akā, na Wilikoki paha i hō'ā hou i kēlā ahi. Ma hope aku o ka "Hana Kipi Mua" a Wilikoki, ho'āla 'ia a'ela kekahi mana'o e Nāwahī mā e hana kipi hou aku i ka Repubalika i ka makahiki 1895 me ka mana'o na

ka po'e Hawai'i e lanakila ana. 'O ka hewahewa na'e ma ia manawa, 'a'ole i nonoi aku 'o Nāwahī iā Wilikoki e kōkua a hāiki ka manawa no ko Wilikoki a'o 'ana aku i nā koa i ke kī 'ana i ka pū a pēlā pū me nā mea a pau e pono ai ke kaua. 'A'ole nō ho'i i maopopo i ka hapanui o nā koa ke kaua 'ana. No laila, ua kaua akula nā 'ao 'ao 'elua ma 'ō a ma 'ane'i, i uka i kai i luna i lalo o nā kuahiwi, 'o ke kaua wale nō kā lākou hana i mau lā aku. Ma hope o kekahi lā, hā'awi pio hou akula 'o Wilikoki mā i ka Repubalika no ka pōloli. Ma muli o kona aloha i kona mau hoa koko, e ho'omaopopo 'ia ana 'o ia ma ke 'ano he aloha 'āina. Pehea? He Wilikoki ko kēia 'āina i kēia mau lā?

He 'Ōpū Ali'i (ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 3)

Hawai'i ma Mānoa. He haumana nō ka mea kākau a he papa palena 'ole ia o ka 'ike. Ma ka lumi papa e a'o ai nā haumana e pili ana i ka mo'olelo loko i'a, a me nā 'ano loko i'a like 'ole i ho'ohana 'ia e nā kūpuna. Ma ka lā hana, ma Kahana paha, ma He'eia paha mākou e hui ai i mea e hāpapa ka lima i ka hōnua. Ma uka paha mākou ma ka papa lo'i, a i 'ole ma kai ma ka loko i'a, inā aia ma Kahana, ma ka loko i'a 'o Huilua paha mākou e hana ai.

Inā e ulu ana ka hoi i loko ou e ka mea heluhelu, a e no'ono'o ana ho'i e pili ana i ko kākou mau ali'i palaualelo o nēia wā, e holo mua a loa'a ka 'ike. 'A'ole i kana mai ka waiwai o ka loko i'a lāua 'o ka lo'i kalo a me ka pilina ma waena o ia mau mea 'elua. Ua pa'akikī nō ia 'ano hana, 'o ka malama 'ana i ka lo'i kalo a me ka loko i'a, akā, nui ka loa'a a e ola ana nā pua o Hawai'i. Akā, inā 'ono nā kānaka o Hawai'i i ua mea waiwai i 'ike 'ia a i hana 'ia ho'i e nā kūpuna, pono ka laulima, pono ka maluhia, a me ke kahe 'ana o ka wai ma'ema'e ma luna o ka 'āina. Hiki nō iā kākou ke hana. *Kūlia i ka nu'u, i ka paepae kapu o Līloa.*

Heahalāho'i?

(He mau mo'olelo pōkole na Keoni Chang-Purdy)

E nanea mai i kēia po'e mo'olelo.

I nehinei, hele akula māua 'o Wa'awa'a i kona hale. Ua makemake 'o ia e hele i ka hale inu lama, akā hele a pupule 'o Wa'awa'a i kona inu 'ana i ka lama he nui. No laila, wahi a kona makuahine, 'a'ole hiki iā ia ke hele, akā, penei 'o Wa'awa'a i pane ai, "E ku'u māmā, ma ka hale ki'i'oni'oni ana māua 'o Kaumahala." 'Akahi nō 'o Wa'awa'a a 'ōlelo pēlā, ua hū ka 'aka o kona makuahine, 'ōlelo mai kona makua...

No hea mai 'oe e boy, Kaihe'e paha?

Hele 'o Neki i ka hale hulahula 'o Pipeline i kēlā me kēia pō. Ma kekahi pō, inu maoli nō 'o Neki a hulahula aku hulahula mai, honi aku honi mai. Ua pua mai nō ho'i

ka lehua. Iā ia no a hina, 'ike akula 'o ia i kekahi kāne lua 'ole o ka u'i, akā na'e, 'a'ole ia kāne i kōkua aku iā Neki. Ua 'ona loa 'o Neki a hū ā pua'a, 'a'ohe kāne e kōkua aku iā ia, koe aku ia kāne. Kū ho'okahi ua kāne nei, a 'o lāua wale nō nā kānaka ma Pipeline. Noi aku 'o Neki i ia kāne i kōkua, pane mai ke kāne "A'ole." Wahi a Neki i mea aku ai, "Tsa! ..."

No Makaua mai 'oe e ua wahi kanaka!

Ma kēia lā, ua hele aku nei 'o Maka'iwa i ka lua ho'opaupilikia. Makemake 'o ia e ki'o akā ua lohe 'o ia i kekahi mau leo nahenahe. Puka akula 'o ia mai ka lua ho'opaupilikia kāne a nihi aku i ka lua wahine, nānā akula i loko i mea e 'ike aku ai i nā wāhine nona ia mau leo

nahenahe. Akā ua pa'a ka puka aniani, no laila hele akula 'o ia a ka puka a nānā 'o ia ma luna a'e o nā 'ipuka i nā wāhine o ka mīmī 'ana. Ua 'aka'aka 'o Maka'iwa, a 'ōlelo aku nā wāhine...

He mamo 'oe nā Hālō me Ki'ei!

"Pehea 'oukou e nā wāhine u'i," wahi a Heha i 'ōlelo aku ai. Pane mai nā 'alu'alu, "E ke kanaka u'i, e inu kākou i ka wai lohia!" Ua 'ae aku 'o Heha akā 'a'ole i inu a kena, no laila ha'alele akula ia kāne a ua kono 'ia 'o ia e nā pōki'i o nā wāhine 'alu'alu, a inu hou 'o ia i ka wai puhia, akā 'a'ole i inu a kena no laila ka'ahela hou 'o ia i ke kaona 'o Lele. Hui pū nā wahine 'alu'alu me nā pōki'i a ua moloā wale lākou a hau'oli nō ho'i me ka 'ōlelo 'ana...

He mamo nō 'o ia na Kamapua'a.

Ka Ulu Hoi

Puke 7 . Helu 3

27 Pepeleuli 2007

MĀNOA, KONA,
O'AHU A LUA

PAPA
MO'OLELO

'Ilikea Afong
Kāwika Allen
Kaua Carvalho
Leilani Digmon
Kekoa Haleamau-Martin
Lilliane Makaila
Kaina Makua
Kaleonahenahe Nacapoy
Kenji Rasmussen
Ka'aimalani Spencer
Lākea Trask-Batti
Ke'alohe Tyau
Kaleomanu'iwa Wong

1 Ke Kakalina 'Ai 'Enekin
2 He Pila Kākau Hou
3 He 'Ōpū Ali'i
4 E alualu ana i ka wai li'ulā
5 E hō'ā 'ia ke ahi a Wilikoki
6 'O ka hua o ke kōlea, aia i Kahiki
8 Mo'olelo Pōkole

luna@kauluhoi.org / mooolelo@kauluhoi.org

www.kauluhoi.org

Kahikina de Silva, Luna Ho'oponopono

